

Σάσκια Σάσεν

ΧΩΡΙΣ ΕΛΕΓΧΟ;

*Η εθνική κυριαρχία, η μετανάστευση
και η ιδιότητα του πολίτη
την εποχή της παγκοσμιοποίησης*

Προλογικό Σημείωμα
Χρήστος Ι. Παρασκευόπουλος, Θεόδωρος Πελαγίδης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σημείωμα του υπεύθυνου της σειράς	9
Προλογικό σημείωμα των Χρήστου Ι. Παρασκευόπουλου και Θεόδωρου Πελαγίδη	15
Ευχαριστίες	25
Εισαγωγή	27
1. ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΧΥΟΣ	35
2. ΠΕΡΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ	83
3. Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΔΟΚΙΜΑΖΕΙ ΤΗ ΝΕΑ ΤΑΞΗ	125
Βιβλιογραφία	185
Ευρετήριο	201

1 ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΧΥΟΣ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ αντιπροσωπεύει έναν μείζονα μετασχηματισμό στην εδαφική οργάνωση της οικονομικής δραστηριότητας και της πολιτικο-οικονομικής ισχύος. Πώς αυτό το γεγονός επαναπροσδιορίζει την αποκλειστική εδαφικότητα των κυρίαρχων κρατών; Τι επιπτώσεις έχει για την εθνική κυριαρχία και για το σύστημα διακυβέρνησης που βασίζεται στην ύπαρξη κυρίαρχων κρατών; Συνέβαλε η οικονομική παγκοσμιοποίηση, τα τελευταία δέκα με δεκαπέντε χρόνια, στο να εμφανιστεί μια μείζων θεσμική ασυνέχεια στην ιστορία του σύγχρονου κράτους, του σύγχρονου διακρατικού συστήματος και ειδικότερα του συστήματος άσκησης της εξουσίας;

Ο όρος «κυριαρχία» έχει μακρά ιστορία, που ξεκινά από τον Αριστοτέλη, περνά από τον Μποντέν και τον Χομπς, την Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση. Σήμερα μοιάζει να υφίσταται έναν ακόμα μείζονα μετασχηματισμό. Ενώ στην αρχή ήταν έννοια ταυτόσημη με την κυριαρχία του ηγεμόνα, στη συνέχεια, στο πλαίσιο του εθνικού κράτους, ταυτίστηκε με τη βούληση του λαού, δηλαδή με τη λαϊκή κυριαρχία. Για πολύ καιρό περιστρεφόταν κυρίως γύρω από την περιφρούρηση της εσωτερικής τάξης, μια αντίληψη που για πολλούς

αιώνες επηρέασε τόσο το διεθνές δίκαιο όσο και την πολιτική. Η κυριαρχία συνιστούσε συχνά «ιδιότητα ενός ισχυρού ατόμου, που το δικαίωμα κυριαρχίας του βασιζόταν [...] στην επίκληση μιας εκ Θεού ή ιστορικής εξουσίας, είτε άμεσης είτε διαμεσολαβημένης».¹ Το διεθνές νομικό σύστημα δεν αποτύπωνε πάντα αυτές τις μεταβολές του θεσμού με το ρυθμό που εμφανίζονταν. Με το τέλος ωστόσο του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου, η αντίληψη ότι η εθνική κυριαρχία βασίζεται στη λαϊκή βούληση καθιερώθηκε ως μία από τις προϋποθέσεις για την πολιτική νομιμοποίηση μιας κυβέρνησης.² Το πρώτο άρθρο του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών καθιερώνει ως έναν από τους στόχους του ΟΗΕ την ανάπτυξη φιλικών σχέσεων μεταξύ των κρατών, «βασισμένων στο σεβασμό της αρχής των ίσων δικαιωμάτων και την αυτοδιάθεση των λαών». Η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του 1948, στο άρθρο 21 (3), καθορίζει ότι «η βούληση του λαού [...] όπως αυτή εκφράζεται μέσω των εκλογών [...] θα πρέπει να αποτελεί τη βάση της εξουσίας των κυβερνήσεων».³ Το σημαντικό εδώ είναι ότι αυτή η αρχή αποτυπώθηκε σε ένα βασικό καταστατικό κείμενο της διεθνούς έννομης τάξης, έτσι που «τελικά στο διεθνές δίκαιο ο απόλυτος άρχων εκθρονίστηκε».⁴

Η κυριαρχία των σύγχρονων κρατών στηρίζεται σε αμοιβαία αποκλειόμενες εδαφικές επικράτειες και στη συγκέντρωση της κυριαρχίας στα έθνη. Υπάρχουν και άλλα συστήματα διακυβέρνησης, όπως αυτά που βασίζονται σε υπερεθνικούς οργανισμούς και σε αναδυόμενα ιδιωτικά διακρατικά νομικά καθεστώτα. Σε κάποιες περιπτώσεις προηγούμε-

νες μορφές τέτοιων υπερεθνικών εξουσιών κυριάρχησαν επί μεμονωμένων κρατών, όπως τότε που η Κοινωνία των Εθνών παραχώρησε στον εαυτό της το δικαίωμα να επεμβαίνει προκειμένου να προστατεύσει μειονοτικά δικαιώματα. Τα συστήματα διακυβέρνησης δεν είναι απαραίτητο να συγκροτούνται σε εδαφική βάση, όπως συμβαίνει με κάποιες μορφές συστημάτων που βασίζονται στη συγγένεια. Στην περίπτωση των νομαδικών κοινωνιών μπορεί να μην έχουν χωρική διάσταση. Ή είναι δυνατόν, ενώ εδράζονται σε συγκεκριμένο χώρο, η σχέση τους με αυτόν να μην είναι αναγκαστικά αποκλειστική.⁵ Στην πλειονότητα των περιπτώσεων βέβαια η άσκηση της εξουσίας στον σύγχρονο κόσμο πηγάζει από την αποκλειστική κυριαρχία του κράτους επί των εθνικών του εδαφών.

Η επίτευξη της αποκλειστικής κυριότητας επί των εδαφών δεν ήταν ένα εύκολο έργο. Χρειάστηκαν αιώνες συγκρούσεων, πολέμων, σύναψης συμφωνιών και παραβίασής τους, έως ότου εθνικοποιηθούν με αμοιβαία αποκλειστικό τρόπο τα εδάφη και διασφαλιστεί το χαρακτηριστικό σύστημα συγκέντρωσης της εξουσίας και διακυβέρνησης που συνιστά το σύγχρονο κράτος. Πολλαπλά συστήματα εξουσίας συνυπήρχαν καθ' όλη τη διάρκεια της μετάβασης από το μεσαιωνικό σύστημα διακυβέρνησης στο σύγχρονο κράτος: Υπήρχαν συγκεντρωτικές μοναρχίες στη Δυτική Ευρώπη, πόλεις-κράτη στην Ιταλία και ενώσεις πόλεων στη Γερμανία.⁶ Ακόμα και όταν άρχισαν να αναδύονται τα εθνικά κράτη με αποκλειστική εδαφική κυριότητα και εθνική κυριαρχία, άλλες μορφές διακυβέρνησης μπορεί να πρόβαλλαν ως αποτελε-

σματικές εναλλακτικές λύσεις — όπως, για παράδειγμα, οι ιταλικές πόλεις-κράτη και η Χανσεατική Ένωση στη Βόρεια Ευρώπη. Έτσι ο σχηματισμός των κεντρικών κρατών και οι αξιώσεις που αυτά προέβαλλαν αποτέλεσαν αντικείμενο ευρείας αντιπαράθεσης.⁷ Ακόμα και σήμερα εξακολουθούν να υπάρχουν και άλλες μορφές συγκέντρωσης της εξουσίας και άλλα συστήματα διακυβέρνησης, για παράδειγμα υφίστανται συστήματα αποεδαφικοποιημένα ή μη αποκλειστικά, όπως η καθολική εκκλησία ή το λεγόμενο αραβικό έθνος.

Ο αποκλειστικός έλεγχος επί των εδαφών από τα σύγχρονα κράτη αποτέλεσε πηγή προβλημάτων από παλιά. Αναπόφευκτα στο σημείο αυτό ανατρέχουμε στο έργο του Garrett Mattingly για τα δικαιώματα των πρεσβειών στη μεσαιωνική Ευρώπη. Τα κράτη, μετά τη λαμπρή επιτυχία τους στην οριοθέτηση των εδαφών τους με αμοιβαία αποκλειστικό τρόπο, ανακάλυψαν ότι δεν είχε απομείνει χώρος για την υπό προστασία διεξαγωγή της διπλωματίας. Πράγματι, οι διπλωμάτες ένιωθαν συχνά —και όχι άδικα— απειλούμενοι, πολλές φορές μάλιστα τους πέταγαν λαχανικά. Επιπλέον, για δραστηριότητες που η κάλυψή τους δεν προβλεπόταν από συγκεκριμένες ασυλίες, οι διπλωμάτες μπορούσαν να βρεθούν στα δικαστήρια, ακριβώς όπως κάθε άλλος υπήκοος της χώρας που τους φιλοξενούσε.⁸ Υπήρχαν ειδικές ενδιάμεσες προβλέψεις που χορηγούσαν συγκεκριμένες ασυλίες. Για παράδειγμα, το δικαίωμα της διπλωματικής ασυλίας συχνά μπορούσε να απονεμηθεί χωρίς αναφορά σε συγκεκριμένο ηγεμόνα, επιτρέποντας έτσι στις υποτελείς πόλεις να προχωρούν σε απευθείας διαπραγματεύσεις η μία με την άλλη.

Αυτή η μορφή του δικαιώματος της διπλωματικής ασυλίας έγινε πολύ προβληματική όταν η παροχή διπλωματικής ασυλίας συνδέθηκε με την αναγνώριση της εθνικής κυριαρχίας. Όπως σημειώνει ο Mattingly, τα νέα κράτη, έχοντας επιτύχει την απόλυτη κυριαρχία, ανακάλυψαν ότι προκειμένου να επικοινωνούν μεταξύ τους έπρεπε να «ανεχτούν στο έδαφός τους μικρές νησίδες ξένης εθνικής κυριαρχίας».⁹ Η λύση βρέθηκε με το δόγμα της ετεροδικίας, το οποίο εφαρμόζεται και σήμερα όταν, για παράδειγμα, ένας διπλωμάτης αυτοδικαίως σταθμεύει οπουδήποτε στην πόλη ατιμωρητί.¹⁰ Στη μακρά ιστορία της προσπάθειας διασφάλισης και νομιμοποίησης της αποκλειστικής εδαφικότητας, ειδικά στον αιώνα μας, σωρεύτηκε μια ποικιλία καθεστώτων ετεροδικίας. Και βέβαια υπάρχει και το δόγμα του Ούγκο Γκρότιους* περί ελευθερίας των θαλασσών (*mare liberum*), το οποίο εξακολουθεί να διατηρεί την ισχύ του ακόμα και σήμερα.¹¹

Δεν αρκεί, όπως συχνά συμβαίνει, απλώς να διαπιστώσουμε ότι η οικονομική παγκοσμιοποίηση είχε ως συνέπεια την εξασθένιση της σημασίας του εθνικού κράτους. Σήμερα η κύρια δυναμική που κινεί την παγκόσμια οικονομία έχει τη δυνατότητα να ακυρώσει τη συγκεκριμένη μορφή συνάρθρωσης κυριαρχίας και εδαφικότητας που είναι εγγενής στο σύγχρονο κράτος και στο διεθνές σύστημα σχέσεων μεταξύ

* Ολλανδός νομικός και λόγιος, ο οποίος με το έργο του *Η ελευθερία των θαλασσών* (1608) αντιτάχθηκε στην κατάτμηση του θαλάσσιου χώρου σε σφαίρες επιρροής και υπεραμύνθηκε της ελεύθερης πρόσβασης και αξιοποίησης των ωκεανών. (Σ.τ.Μ.)

των κρατών. Μήπως όμως αυτό το γεγονός συνεπάγεται ότι η κυριαρχία ή η εδαφικότητα είναι στοιχεία που έχουν πλέον μικρότερη βαρύτητα για το διεθνές σύστημα;

Η πραγμάτευση αυτών των ερωτημάτων απαιτεί την εξέταση των βασικών όψεων της οικονομικής παγκοσμιοποίησης οι οποίες συμβάλλουν σε αυτό που εγώ αντιλαμβάνομαι ως μια νέα γεωγραφία της ισχύος. Είναι πολύ γνωστό το γεγονός ότι οι επιχειρήσεις μπορούν σήμερα να δραστηριοποιούνται με ευκολία πέρα από τα σύνορα. Πράγματι, για πολλούς αυτή είναι η ουσία της παγκοσμιοποίησης. Ωστόσο θα ήθελα να εξετάσω τρία άλλα συστατικά στοιχεία της νέας γεωγραφίας της ισχύος.

Το πρώτο από αυτά τα στοιχεία αφορά τα πραγματικά εδάφη επί των οποίων αποκτά αντικειμενική υπόσταση μεγάλο μέρος της παγκοσμιοποίησης μέσω συγκεκριμένων θεσμών και διαδικασιών. Τι μορφή παίρνει η συγκεκριμένη εδαφικότητα; Το δεύτερο στοιχείο αφορά την ανάδυση ενός νέου νομικού καθεστώτος ρύθμισης των διασυνοριακών οικονομικών συναλλαγών, μια τάση παραγνωρισμένη στη βιβλιογραφία των κοινωνικών επιστημών. Ένα μάλλον ιδιόρρυθμο πάθος για νομιμότητα (και για δικηγόρους) οδηγεί την παγκοσμιοποίηση της οικονομικής δράσης των μεγάλων εταιρειών, και μεγάλος όγκος καινοτόμων νομικών κανόνων έχει παραχθεί στην πορεία διεύρυνσης της παγκοσμιοποίησης. Το τρίτο συστατικό στοιχείο στο οποίο θα ήθελα να αναφερθώ σχετίζεται με τον αυξανόμενο όγκο οικονομικών δραστηριοτήτων που πραγματοποιούνται στον ηλεκτρονικό χώρο. Ο ηλεκτρονικός χώρος υπερβαίνει όλες

τις υπάρχουσες εδαφικές δικαιοδοσίες. Επιπλέον, η αυξανόμενη εικονικοποίηση της οικονομικής δραστηριότητας, και μάλιστα των ηγετικών κλάδων της βιομηχανίας της πληροφορίας, όπως τα χρηματοοικονομικά και οι εξειδικευμένες υπηρεσίες προς τις εταιρείες, πιθανόν συμβάλλει στην πρόκληση μιας κρίσης στις διαδικασίες ελέγχου, κρίσης που υπερβαίνει τις δυνατότητες τόσο του κράτους όσο και των θεσμικών μηχανισμών της οικονομίας. Για παράδειγμα, η ταχύτητα με την οποία, χάρη στις νέες τεχνολογίες, πραγματοποιούνται συναλλαγές μεγάλου μεγέθους στην αγορά συναλλάγματος δημιουργεί κλίμακες μεγέθους που υπερβαίνουν τις διαχειριστικές ικανότητες τόσο των κυβερνητικών όσο και των ιδιωτικών εποπτικών μηχανισμών.

Ο συνυπολογισμός των τριών προαναφερθέντων συστατικών στοιχείων της νέας γεωγραφίας της ισχύος, μαζί με το στοιχείο της ελευθερίας κινήσεων που χαρακτηρίζει το παγκοσμιοποιημένο εταιρικό κεφάλαιο, συμβάλλει στην αποκάλυψη πτυχών της σχέσης της παγκόσμιας οικονομίας και του εθνικού κράτους που η επικρατούσα δυϊστική αντίληψη που αντιπαραθέτει το παγκόσμιο με το εθνικό δεν μπορεί να κατανοήσει επαρκώς ούτε έχει τη δυνατότητα περαιτέρω αξιοποίησής τους. Αυτή η δυϊστική αντίληψη κατανοεί τους δύο χώρους, τον παγκόσμιο και τον εθνικό, ως αμοιβαία αποκλειόμενους, έτσι ώστε ό,τι χάνει η εθνική οικονομία ή το κράτος το κερδίζει η παγκόσμια οικονομία. Αυτή η προσέγγιση έχει τροφοδοτήσει την αντίληψη που θεωρεί αναγκαία την κατάρρευση του εθνικού κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας.

Το βιβλίο *Χωρίς έλεγχο*: της Σάσκια Σάσεν αποτελεί βασική συνεισφορά στην προσπάθεια κατανόησης των ζητημάτων της εδαφικότητας και της κρατικής κυριαρχίας σε μια εποχή αυξανόμενων μεταναστευτικών ροών, αυξανόμενης επιρροής των πολυεθνικών και των ιδιωτικών διακρατικών νομικών καθεστώτων από τη μια και των διεθνών συμφωνιών για τα ανθρώπινα δικαιώματα από την άλλη.

Τι σημαίνουν οι σημαντικές αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο οι επιχειρήσεις λειτουργούν σε παγκόσμιο επίπεδο, η εκπληκτική πρόοδος των τηλεπικοινωνιών και των δικτύων των υπολογιστών με την άμεση ηλεκτρονική μεταφορά κεφαλαίων; Γιατί διαμαρτύρονται οι εργαζόμενοι για την εξαγωγή θέσεων εργασίας και την παράλληλη αύξηση της ανεργίας; Τι νόημα έχουν οι αγώνες των ακτιβιστών κατά της εκμετάλλευσης της φτηνής εργασίας των χωρών του Τρίτου Κόσμου; Ποιοι παράγοντες καθορίζουν τις ροές της εργασίας και του κεφαλαίου σήμερα; Ποιος έχει την ικανότητα συντονισμού αυτού του νέου συστήματος; Ποιος μπορεί να επιβάλει κάποια τάξη;

Η Σάσεν προτείνει μια πρωτότυπη προσέγγιση αυτών των θεμάτων, στο επίκεντρο της οποίας βρίσκεται η έννοια της υπηκοότητας καθαυτή, που έχει μετατραπεί σε κεντρικό πολιτικό ζήτημα την εποχή της παγκοσμιοποίησης.

Η **Σάσκια Σάσεν** είναι καθηγήτρια Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Σικάγο. Έχει γράψει, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα βιβλία: *Guests and Aliens, The Mobility of Labor and Capital* και *The Global City: New York, London, Tokyo*. Έχει τιμηθεί με πολλά βραβεία και διακρίσεις. Είναι μέλος της συστακτικής επιτροπής του περιοδικού *Competition and Change*.

ISBN 960-375-470-6

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧΗΣΗΣ 3470